

Ühest traagilisest tähtpäevast

PEEP KÄRP

Eesti rahva vabadusvõitluse ohvriterohkeim lahing leidis aset täna 55 aastat tagasi. 21. septembril 1944 Virumaal: Porkuni-Loksa-Sauevälja kolmnurgas peetud vennatapulahiingus hukkus umbes 300 eestlast.

1944. aasta 21. septembri pärastlõunal jõudsid Loksa külasse punaarmee 8. laskurkorpuse 249. Eesti laskurdiviisi võitlejad ja pidasid seal lahingu Sinimägede rindelt taanduvate Saksa vägedega, kelle koosseisus võitlesid eesti vabatahtlikud 20. SS-diviisist ning 1944. aastal mobiliseeritud eestlastest formeeritud piirikaitserühemendid.

Julm ja verine vennatapulahiing

Saksa mundreis võidelnud eestlased püüdsid kindlustada endale põgenemisteed läände, punaarmee koosseisus võidelnud Eesti 249. laskurdiviis oli teel pealetungiks Tallinnale. Loksal nende sõjateed ristusid. Üks pool oli taganeja, teine pealetungija ning nende vaheline lahing kujunes julmaks ja veriseks vennatapuks.

Eesti sõjamehed sõdisid siin omavahel vend venna, isa poja, sõber sõbra vastu. Võitlus kestis ainult kaks-kolm tundi, kuid nõudis sadu inimelusi.

Punaarmee rünnakväed kasutasid käsirelvade kõrval tanke, kahureid ja kuulipildujaid. Saksa poolel võitlejad kaitsesid end peamiselt automaatide, käsigranaatide ja tankirikusikatega. Lahingutandereiks olid talude vilja- ja kartulipõld ning teedelähedased metsatukad.

Punaarmee tankid sõitsid sodiks Porkuni-Sauevälja teel liikunud ühe piirikaitserühemendi moonavoori. Ent kolm punaste soomusmasinat purustati siiski Saksa tankirikusikatega. Õhtuks oli lahing lõppenud, lahinguväli aga kaetud laipade ja haavatutega. Neid lamas vilja- ja kartulipõldudel ning metsas.

Järgmisel päeval, 22. septembril algas lahingumõllus

hukkunute matmine. 249. laskurdiviisi ridades langes 73 meest, nendest nime järgi 54 eestlast, kes maeti Väike-Maarja-Tamsalu tee äärde kaevatud ühishauda. See kujundati hiljem vennaskalmistuks. Haavatuid oli punaste poolel 127, neile anti esmaabi Loksa koolimajja saabunud välihaiglas.

Naised vedasid surnuid

Kohalikud elanikud aga käsutati Saksa poolel langenuid matma. Käsu kohaselt tuldi taludest regedega. Laipade vedamisel kasutati raudkonkse, mille üks ots kinnitati surnu, teine ree külge. Nii lohistas hobune surnu ühishaua kaldale. Surnuve-dajaiks olid peamiselt naised, sest mehed viibisid üle Eestimaa veerenud sõjamõllus.

Saksa mundreis langenud sõjamehed maeti kolme ühishauda. Üks neist oli Aadurahva talu heinaküüni lähedal. Hiljem tuvastati, et sinna oli maetud 12, teise ühishauda Saueväljal 37 ning kolmandasse hauda Vistlas 76 eesti vabadusvõitlejat.

Ent mitte kõiki langenuid ei maetud ühishaudadesse. Ühe pealtnägija mälestuste järgi maeti osa langenuist isegi ühte auku Saksa moonavooris surnuks sõidetud hobustega. Ümbruskonna metsadest ja põldudel leiti hiljem haavadesse surnud sõjamehi.

Väike-Maarja kiriku oreli-tallaja Jaan Ulfsak leidis lahingupaiga metsadest kümme-kond haavadesse surnud sõdurit. Ta mattis need samasse kohta, kus nad surnuna lamasid. Ühe sõjaohvri mattis ta Loksa Siilimäel põlise männi alla. Tema hauale sigines varsti puurist August Udumetsa nimega. Rist on ammugi kõdunenud ja mänd kütteks lõigatud. Haua asukohta teab vaid rahva mälu.

Selles julmas vennatapusõjas ei halastatud ka haavatuile. Kohalik elanik Peeter Uduste nägi oma silmaga, kuidas Loksa bussipeatuses lamasid haavatuna kuus Saksa mundreis eesti noorukit, kes palusid neid arreteerivaid punaväelasi, et neid ei hukataks. Palve ei aidanud, nad lasti maha ja maeti ühishauda. Rahvas mäletab haavatute mahalaskmist ka Kullenga külas.

Saksa poolel võidelnud eestlased tembeldati fašistideks

Porkunis langenud sõdurite taskuist leitud dokumentide järgi õnnestus esialgu identifitseerida ainult 83 surnut.

Hiljem jätkas seda tegevust Väike-Maarja muuseum.

Porkuni lahingu tähistamiseks püstitasid punavõimud 1965. aastal Saueväljale mälestuskivi, millesse raiuti tekst: "21. 09. 1944 murdis Nõukogude armee 8. laskurkorpuse 249. diviis fašistlike väeosade tõsise vastupanu Eesti mandril".

Eesti rahvuskorpuse komandör kindral Lembit Pärn kirjeldas seda lahingut oma memuaarides "1944" järgmiselt: "Polkovnik A. Feldmanni diviis oli osava manöövriga tõrjunud vaenlase püüsinisse Porkuni järve ääres ja hitlerlaste purustamine oli seal kindel." Niisugune oli ühe eesti soost mehe kommunistlikust ideoloogiast kantud formuleering Porkuni lahingust, kus kõik Saksa poolel võidelnud kodumaakaitjad tembeldati fašistideks ja hitlerlasteks.

Punaarmees langenute ühishauale püstitati mälestussammas ning rajati samasse nimetatavhitega vennaskalmistu, mida eeskujulikult hooldati. Kohalik rahvas ja langenute omaksed korrastasid ka Saksa mundreis langenud kodumaakaitsete ühishaudu kuni 1960-ndate aastate alguseni. Siis tuli aga Väike-Maarja miilits ja rüüstas kalmud. Seda tehti punavõimude korraldusel. Sellest peale jäid ühishaud unustusehõlma. Nendele kasvas võsa ja mets. Aadurahva ühishaud jäi koguni Põdrangu sovhoosi karjatanumaks.

Vene sõjavägi lõhkus vaskristid

Uute vabadustulpe puhuma hakates, 1989. aasta kevadel algatas Väike-Maarja Muinsuskaitse Selts Porkuni lahingus langenud eestlaste ühishaudade korrastamise. Ühistöö korras raiuti haudadelt mets ja võsa, taastati kalmud, rajati kõnniteed.

Siitkandist pärit Hanno Tamme initsiatiivil paigaldati Sauevälja ja Vistla kalmule kolme meetri kõrgused jämedast vasktorust ristid koos vasest vaasidega, Aadurahva kalmule aga mälestuskivi.

Lahingu 45. aastapäeval, 21. septembril 1989 õnnistati pidulikult mälestusristid ja -kivi. Leinatalituse pidas Viru-Jaagupi koguduse õpetaja Madis Oviir. Eestimaa kõikidest osadest oli selleks puhuks kohale sõitnud lahingust osavõtnuid mõlemalt poolelt ning hukkunute omak- seid, kokku üle 1000 inimese. Leinatalitus peeti ka vennaskalmistul.

Ent kuri vaenlane ei maganud. Järgmise aasta 20. mail

leiti, et Sauevälja rist on maha saetud. See taastati kohe ning tugevdati armatuuri ja betooniga. Kuid juba 8. septembril 1990 püüti sama risti õhku lasta. Rist jäi püsima, laeng viis ära vaid ribakese vaske ja betooni.

Uus rünnak ristidele võeti ette ööl vastu 5. detsembrist samal aastal. Nüüd purustati kahekordse laenguga mõlemad ristid ja haudade vaskvaasid. Kaks nädalat hiljem teatas tolleaegne N. Liidu kaitseminister Dmitri Jazov Moskva Kongresside palees jultunult, et fašistlikud mälestusmärgid Balti vabariikides lasti õhku sõjaväe poolt. Nüüd oli kõigile selge, miks ja kes tahtsid hävitada ja teotada Porkunis langenud 300 Eesti vabadusvõitleja mälestust.

Ajutiselt paigaldati kalmudele puuristid. Pärast Eesti taasiseseisvumist panid Väike-Maarja Muinsuskaitse Selts ja Virumaa Sõjameeste Ühendus Hanno Tamme algatusel kalmudele uued vaskristid. Need pühitseti pidulikult 9. mail 1992. Enne seda leidis aset Aadurahva ühishaua säilmete sümboolne ümbermatmine Saueväljale.

Juuli keskpaiku 1992 oli aga Sauevälja rist jälle kadunud. Püüti ka Vistla risti maha saagida, kuid see ebaõnnestus. Tõenäoliselt oli seekord mängus vasevaraste käsi. Hiljem langes sama rist ikkagi inimjõhkruise ohvraks.

Sama traagiliseks, kui oli Porkuni lahing, kujunes ka vaskristide saatuse. N. Liidu sõjaväelased ja kodumaised vasevargad hävitasid Sauevälja ja Vistla ühishaua viis vaskristi. Nende asemele paigutati taas puuristid.

Täna avatakse kaks mälestusmärki

Väike-Maarja muuseumi, Hanno Tamme ja Ülo Tähiste patriootlikul algatusel pannakse aga nüüd Porkuni ühishauale Saueväljal ja Vistlas mälestuskivid ning ümarpuidust 2,5 meetri kõrgused ristid. Sauevälja kalmukivisse raiutakse võitlusembleemi pühendus: "Aeg sangareid ei unusta", Vistla kivisse aga: "Püha on elutee mullast ase Porkuni lahingus langenuile".

Nii Sauevälja kui ka Vistla ühishaud on kultuuriministri 24. märtsi 1999 määruse alusel tunnistatud ajaloomälestisteks, olles seega riikliku kaitse all.

Uued hauamonumendid avatakse ja õnnistatakse pidulikult Porkuni lahingu 55. aastapäeval, täna kell 15. □